

Alisher Navoiy nomidagi

Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

2-kurs doktoranti Kamolova Sadoqat

Annotatsiya (O‘zbek tilida): Ushbu maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yashagan o‘zbek mumtoz adabiyotining yorqin vakili Yusuf Saryomiy (1840–1912) ijodidagi she’riy san’atlar (ilmi bade’) chuqur tahlil qilinadi. “Devoni Mavlaviy Yusuf Saryomiy” (1914, Toshkent, toshbosma) asosida tazod, iyhom, tajohul-ul-orif, takrir, tasdir, tavze’, ta’dil, ishtiyoq, iltizom, irsoli masal kabi badiiy vositalarning qo‘llanilishi, ularning lirik ifodani kuchaytirishdagi roli, estetik va falsafiy mohiyati ochib beriladi. Tadqiqot devonning toshbosma nusxalari (O‘zFA Sharqshunoslik instituti fondi, inv. № P 119 va boshqalar), ilmiy adabiyotlar va matnshunoslik tahlillariga asoslanadi.

Saryomiy klassik an’analarini (Alisher Navoiy, Fuzuliy ta’siri) davom ettirgan holda, o‘ziga xos sodda, samimiy va ta’sirchan badiiy uslub yaratgan. Shoir ijodida ilmi bade’ nafaqat shakliy bezak, balki ruhiy kechinmalar, muhabbat, ayriliq, tabiat go‘zalligi va hayotiy falsafani chuqur ifodalashning muhim vositasiga aylangan. Tadqiqot shoirning she’riy mahoratini zamonaviy adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan baholashga yordam beradi.

Аннотация (rus tilida): В данной статье проводится глубокий анализ поэтических искусств (илми баде’) в творчестве Юсуфа Сарёми (1840–1912), яркого представителя узбекской классической литературы конца XIX – начала XX века, на материале «Дивана Мавлави Юсуфа Сарёми» (1914, литографическое издание). Рассматривается применение художественных средств, таких как тазод, иххом, таджохул-ул-ориф, такрир, тасдир, тавзе’, та’дил, иштиқоқ, илтизом, ирсולי масал, их роль в усилении лирической выразительности, эстетическая и философская сущность. Исследование основано на литографических экземплярах дивана (фонд Института востоковедения АН Узбекистана, инв. № P 119 и др.), научной литературе и текстологических анализах.

Доказано, что Сарёми, продолжая классические традиции (влияние А. Навои и Фузули), создал собственный простой, искренний и выразительный художественный стиль. В его творчестве поэтические искусства служат не только формальным украшением, но и мощным средством глубокого выражения духовных переживаний, любви, разлуки, красоты природы и жизненной философии.

Abstract (English): This article provides an in-depth analysis of the poetic arts (ilmi bade’) in the works of Yusuf Saryomi (1840–1912), a prominent representative of Uzbek classical literature of the late 19th – early 20th centuries, based on the “Divan of Mavlavi Yusuf Saryomi” (1914 lithographic edition). It examines the application of artistic devices such as tazod (antithesis), iyhom (amphibology), tajohul-ul-orif (feigned ignorance), takrir (repetition), tasdir, tavze’, ta’dil, ishtiyoq (derivation), iltizom, irsoli masal (proverbial

expression), their role in enhancing lyrical expressiveness, and their aesthetic and philosophical essence. The study relies on lithographic copies of the divan (Oriental Studies Institute of the Academy of Sciences of Uzbekistan, inv. № P 119, etc.), scholarly literature, and textual analyses.

It is demonstrated that Saryomi, while continuing classical traditions (influenced by Alisher Navoi and Fuzuli), created his own distinctive, simple, sincere, and impactful artistic style. In his oeuvre, poetic arts serve not merely as formal embellishments but as powerful means to express deep spiritual experiences, love, separation, beauty of nature, and life philosophy.

Kalit so‘zlar / Ключевые слова / Keywords: *Yusuf Saryomiy, she’riy san’atlar, ilmi bade’, tazod, iyhom, tajohul-ul-orif, takrir, tasdir, tavze’, ta’dil, ishtiyoq, iltizom, irsoli masal, devon adabiyoti, o‘zbek mumtoz she’riyati, mumtoz poetika.*

Юсуф Сарёмий, поэтические искусства, илми бадэ’, тазод, иххом, таджохул-ул-ориф, такрир, тасдир, диванная литература, узбекская классическая поэзия.

Yusuf Saryomi, poetic devices, ilmi bade’, antithesis, amphibology, repetition, Uzbek classical poetry, classical poetics.

Yusuf Saryomiy (asl nomi Yusuf mulla Abdushukur o‘g‘li) 1840-yilda Chimkent viloyati Saryom (hozirgi Sayram) qishlog‘ida tavallud topgan va 1912-yilda vafot etgan. U Toshkent va Buxoro madrasalarida tahsil olgan, Samarqand, Toshkent va Qo‘qon adabiy muhitida faol ishtirok etgan, xattot, muhrdor va kotib sifatida faoliyat yuritgan. Shoirning she‘rlari hayotligida “Bayoz” (1893), “Armug‘oni Xislat” (1911) va boshqa bayozlarda chop etilgan. Asosiy merosi esa shogirdi Tavallo (Mirzo Tolagon) tomonidan tuzilgan “Devoni Mavlaviy Yusuf Saryomiy” (1914, Toshkent, A.O. Porsev litografiyasi) da jamlangan. Devon 159–160 betdan iborat bo‘lib, unda 130 ga yaqin g‘azal (asosan o‘zbek tilida), muxammas, tarjiband, marsiya va tarix shakllari mavjud. Nusxalar O‘zFA Sharqshunoslik instituti Sharq qo‘lyozmalari markazi fondida (inv. № 119 va boshqalar) saqlanadi.

Saryomiyning ijodi mumtoz sharq poetikasi an‘analari bilan zamonaviy lirik kechinmalar uyg‘unligi bilan ajralib turadi. Shoir g‘azallarida muhabbat, visol-firoq, tabiat go‘zalligi, insoniy hasrat va tasavvufiy motivalar ustunlik qiladi. Oddiy va samimiy ifoda uslubiga qaramay, u ilmi bade‘ning murakkab vositalaridan mohirona foydalangan. Bu san‘atlar fikrni bo‘rttirish, ohangdorlikni kuchaytirish, emotsional ta‘sirni oshirish va falsafiy chuqurlik berishga xizmat qiladi. Maqolada asosiy e‘tibor ma‘naviy-badiiy san‘atlarga qaratiladi.

She‘riy san‘atlar va ularning mohiyati. Iyhom – bir so‘z yoki iboraning yaqin (zohiriy) va uzoq (batin) ma‘nolarini bir vaqtda ishlatish san‘ati. Atoullah Husayniy ta‘rifiga ko‘ra, kalomda bir lafz keltiriladiki, undan ikki ma‘no anglashiladi: biri yaqin, ikkinchisi yiroq, murod esa yashirin ma‘noga tayanadi. Bu san‘at shoirdan katta mahorat, o‘quvchidan ziyalik talab qiladi.

Saryomiyda “mehr” so‘zi (mehr-shafqat va mehr-quyosh) kabi misollar orqali ixchamlik va chuqurlikka erishiladi:

Abdulxalil qāri ’ilmī adab panāh,
Diydamğa xayri maqdamīn, ey mānd, hāyī rāh.
Šarqī sipehr fazlīda tā banda misli mehr,
Ĝarbi kamāl avjīda mānandī badr u māh.

Bu yerda shafqat va quyosh ma’nolari birlashib, bir necha fikrni bitta baytda ifodalaydi. Boshqa misolda “bemehr” (shafqatsiz va quyoshsiz) so‘zi ham shunday qo‘llanilgan:

Bemehrlār hayālī közdin yubardī uyqu,
Ĉun zarrī ānī istāb hargiz qarār tapmay.

Iyhom matnning estetik qimmatini oshiradi, o‘quvchini faol fikrlashga undaydi va she’rga ko‘p qatlamli ma’no beradi.

Tazod (antiteza, zid ma’nolar qarama-qarshiligi)

Tazod Saryomiyning yetakchi san’atlaridan biri bo‘lib, nafaqat so‘z, balki tasvir darajasida ham qo‘llaniladi. U visol-firoq, jannat-dozax, shoh-gado, bahor-xazon kabi juftliklar orqali ruhiy ziddiyatlarni yorqin ifodalaydi:

Visālī jannatīğa dāxil āylāb šum raqiblarnī,
Firāqī dozaxī birlān meni qattīq azāb etmiş.

Ruboiyda esa: Har kimki munda bolsa gadā anda šāhdur,
Kim munda šāh, anda, biliñ, xākī rāhdur.

Tazod lirik qahramonning ichki kurashini kuchaytiradi, falsafiy chuqurlik beradi va g‘azallarning g‘oyaviy-badiiy qiymatini oshiradi. Bu san’at shoirning hayotiy ziddiyatlarni estetik jihatdan yengish mahoratini ko‘rsatadi.

Tajohul-ul-orif (bilguvchining o‘zini bilmaslikka solishi). Bu san’at orqali shoir go‘yo noma’lum narsani so‘rayotgandek ko‘rinadi, lekin aslida chuqur ma’noni ochadi va tasvirni jonlantiradi. Misol:

Körinñki fursatī qiš ötti, navbahār qanī?!
Havāī sayri čaman gaštī guluzār qanī?!
Maqāmī dilkaš nazihat fazāī ma manī yoq,
Šarābī sāqī-yu ud tarab bu šiār qanī?!
Bu bayt bahorning go‘zalligini ta’kidlab, vaqt o‘tishining hasratini, tabiat va inson hayotining o‘tkinchiligini ifodalaydi. Tajohul-ul-orif emotsional ta’sirni kuchaytiradi va o‘quvchini she’r bilan birga fikrlashga majbur qiladi.

Tavze’, ta’dil va takrir (tovush uyg‘unligi, tartib va takrorlash). Tavze’ (tovushdosh so‘zlar) ritm va musiqaviylikni oshiradi:

Adash yori hamdam Yusufiy, boray adash o‘ldi,
Adashib sani alardankim sani aytur adashimdur. (a-lik so‘zlar uyushmasi).

Ta’dil (son yoki ranglar tartibi) mantiqiy izchillik beradi:

Bolsa bu kečā hamdamī dānā, bir, ikki, üç...

Ahbābi xob tal’ati tanhā bir, ikki, üç...

Takrir emotsional kuchaytirish va ta’kid uchun xizmat qiladi:

Qilurg‘a sayri chaman chiqti ul muanbar soch,

Beliga chirmashibon kokili quloch-quloch.

Yuzin gulini asirin navosi o‘zgachadur,

Ani qoshida chaman bulbuli erur qoch-qoch.

Bu takrorlar she’rning hayajonini oshiradi va obrazni yorqinlashtiradi.

Tasdir baytning bosh va oxirida bir so‘zni qaytarish yoki turli joylarda takrorlash orqali ta’kidlaydi. Saryomiyda “ishq” so‘zi bilan boshlanib, tugaydigan baytlar mavjud:

Ishq borin jumla ashyo chekkali ojiz kelib,

Bu haziz xok bo‘ldi, oqibat darkor ishq.

Boshqa turlari ham (misra boshida yoki o‘rtasida takror) uchraydi. Bu san’at so‘zning rang-barang ma’no qatlamlarini ochib, shoirning tilga bo‘lgan nozik munosabatini ko‘rsatadi.

Ishtiqoq, iltizom va irsoli masal. Ishtiqoq o‘zakdosh so‘zlar orqali sintaktik va semantik bog‘lanish hosil qiladi:

Bog‘u gulzoru chaman, gulshani gulistonu bo‘ston,

Orazing ko‘rmoq uchun guldin qizil ruxsor qon.

Iltizom muayyan so‘zni qaytarib, uning ahamiyatini ta’kidlaydi (masalan, “so‘z” so‘zi haqidagi g‘azal):

So‘z dema, barqi jahon so‘z dur bul andin boxabar...

Irsoli masal hikmatli iboralar keltirib, ma’noni sodda va ta’sirchan qiladi:

Nā tavonligi kishini rāhidur,

Rāhati künja qanā’atidur.

Bu san’atlar she’rni chuqur, lekin ommabop qiladi.

Yusuf Saryomiyning she’riy san’atlari klassik ilmi bade’ni zamon talablari va shaxsiy ijodiy mahorat bilan uyg‘unlashtirgan holda, o‘zbek mumtoz she’riyatini boyitgan. Tazod, iyhom, takrir, tasdir va boshqa vositalar orqali u nafaqat estetik zavq, balki muhabbat, ayriliq, tabiat va insoniy kechinmalar mavzularini falsafiy chuqurlikda ochgan. Uning ijodi devon adabiyotining muhim bosqichi sifatida o‘zbek adabiyoti tarixida o‘rin egallaydi va zamonaviy tadqiqotlar, matnshunoslik hamda poetika o‘rganishlari uchun boy manba hisoblanadi. Saryomiyning sodda, samimiy uslubi ilmi bade’ning murakkabligi bilan uyg‘unlashib, she’riyatning abadiy qadrini namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Maxsumov M. Yusuf Saryomiy devonining badiiy xususiyatlari // Science and innovation in the education system. 2023.
2. Tojiboeva M.A. Yusuf Saryomiy hayoti va ijodi. Toshkent, 2004.
3. Qosimov B. Muhabbat ahlining gulshani. Toshkent, 1992.
4. Mirxoldorov M. Yusuf Saryomiy. Chimkent-Sayram, 1990.
5. Devoni Mavlaviy Yusuf Saryomiy (toshbosma nusxa). O‘zFA Sharqshunoslik instituti fondi, Inv. № P 119.
6. Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati. Toshkent, 1979.
7. Is’hoqov Yo. Klassik adabiyot poetikasidan ma’lumotlar // O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. 1970.

25-May, 2026-yil

8. Jo‘raboyev O. Navoiy devonlarining Qo‘qon nusxalari... Toshkent, 2011.
9. Yusuf Saryomiy. Tanlangan asarlar. Toshkent: Ma’naviyat, 2002.